

УДК 376-056.2/.3-051:378.091.3
DOI 10.31392/NPU-VOU.2022.3(86).02

ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ КУЛЬТУРИ ФАХІВЦІВ ГАЛУЗІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Марія ШЕРЕМЕТ

доктор педагогічних наук, професор,
декан факультету спеціальної та інклюзивної
освіти НПУ імені М. П. Драгоманова,
почесний академік НАПН України,
Заслужений працівник освіти України
ORCID ID 0000-0003-1437-3820

© Шеремет М., Супрун Д., 2022

Дар'я СУПРУН

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри спеціальної психології та
медицини факультету спеціальної
та інклюзивної освіти НПУ
імені М. П. Драгоманова ORCID ID 0000-
0003-4725-094X

Ключові слова: педагогічна культура, інклюзивна культура, інклюзивне суспільство, фахівець галузі спеціальної та інклюзивної освіти.

Підняте питання формування інклюзивної культури фахівців галузі спеціальної освіти. Окреслена мета дослідження, що полягає у висвітленні теоретичних та методичних засад формування зазначеної культури, обґрунтуванні сучасних тенденцій формування педагогічної культури фахівців в умовах інклюзивного навчання та наданні методичних рекомендацій з її формування. Вказано на шляхи провадження у вітчизняне суспільство новітньої парадигми підготовки фахівців зазначеної

категорії в якості складової системи соціальної захищеності, відповідальності та соціальної згуртованості України в умовах сучасних інтеграційних викликів і зміцнення соціальної згуртованості загалу. Наведено аналітичний огляд дослідження формування інклюзивної культури фахівців галузі спеціальної освіти. Висвітлено багатовекторну модель підготовки фахівців галузі спеціальної та інклюзивної освіти, у тому числі, і післядипломної освіти. Отже, окреслено перспективи модернізації професійної підготовки в умовах новітнього суспільства, приділена увага формуванню інклюзивної культури фахівців галузі спеціальної освіти.

Постановка проблеми. Інклюзивна освіта основоположком має за мету мінімізацію соціальної ізоляції дітей з ООП та надання їм можливості отримати повноцінну освіту. Забезпечення освітнього процесу відповідними кадрами передбачає на-

явність у фахівців галузі спеціальної та інклюзивної освіти педагогічної культури та готовності до роботи з «особливими» дітьми. Це мають бути фахівці, які поділяють гуманістичну систему цінностей, прагнуть реалізувати нові технології навчання та виховання, здатні вирішити проблему соціальної адаптації дітей з ООП. Отже, мають володіти методами психолого-педагогічної діагностики, прагнути досягнення високих результатів у професійній діяльності, добре знатися на змісті та специфіці освітніх програм, мати в арсеналі спеціальні методики і технології навчання дітей з ООП, ефективно вступати у взаємодію з колегами як у самому навчальному закладі, так і поза освітнім середовищем [1].

В контексті сьогодення інклюзивна форма навчання проголошується одним з найефективніших засобів боротьби з навчальною ізоляцією в освіті, тож є засобом для побудови реального згуртованого загалу, що передбачає надання освіти для всіх дітей [7]. Означений процес передбачає максимальне врахування індивідуальних психофізіологічних особливостей кожної дитини.

Фахівці галузі спеціальної та інклюзивної освіти в контексті інклюзивного навчання потребують спеціальної підготовки, сутність якої полягає, перш за все, у формуванні гуманістичних цінностей засобом підняття на вищий щабель толерантності до людей з інвалідністю [5].

Аналіз досліджень і публікацій. В українській та світовій педагогіці накопичено певний досвід з проблеми формування фахової підготовки фахівців галузі спеціальної та інклюзивної освіти (І. Бех, В. Бондар, В. Гладуш, Т. Ілляшенко, В. Синьов, М. Супрун, та ін.); формування професійно-педагогічних здібностей (Н. Кузьміна, М. Дьяченко, Л. Кандибович, А. Маркова тощо). Векторам впливу на якість освітніх послуг в умовах інклюзії в освіті та суспільстві розкрито у працях Ю. Лянного, В. Синьова, Д. Супрун, М. Тріпака, А. Шевцова, М. Шеремет та ін.

Мета дослідження полягає у висвітленні теоретичних та методичних засад форму-

вання інклюзивної культури фахівців галузі спеціальної освіти, обґрунтуванні сучасних тенденцій формування зазначеної культури фахівців в умовах інклюзивного навчання та наданні методичних рекомендацій з її формування [7].

Виклад матеріалу дослідження. У контексті системи освіти України провадження інклюзивної освіти є відносно інноваційним (порівняно з іншими передовими державами Європи), як з соціальної, так і освітньої точки зору, явищем [7].

Формування готовності фахівців галузі спеціальної та інклюзивної освіти до роботи в новітніх умовах є основою забезпечення якості та результативності освіти, створення передумов прийняття і розвитку її цінностей та ідей. Дана готовність включає педагогічний і психологічний аспекти. Проблематика готовності фахівців до інклюзивної освіти в якості першорядних визначає завдання з формування емоційного прийняття дітей з ООП, мотиваційних установок, моральних принципів, ціннісно-змістовних установок сприйняття Іншого, що визначають прийняття ідеї інклюзії, внутрішньої детермінації активності особистості фахівця [1]. Педагогічний аспект готовності фахівців до роботи в умовах інклюзивної освіти визначається структурою самої педагогічної діяльності (її конструктивним, організаторським, рефлексивним, комунікативним компонентами) [1], а також професійними та соціально-особистісними компетенціями. Таким чином, можна говорити саме про інклюзивну готовність.

В рамках професійної підготовки маємо зважати на індивідуальність психолого-педагогічної ситуації, що забезпечується сталістю особистості фахівця. Модель співпраці з батьками має передбачати готовність викладача «відчувати» кожного члена батьківської групи класу. Дана співпраця провадить консенсусне та професійне спілкування, аби створити атмосферу взаємоповаги, співробітництва та толерантності [12]. Тож, визначаємо *навчально-виховний консенсус*, як необхідну умову

формування гуманістичної спрямованості фахівців галузі спеціальної та інклюзивної освіти. Все частіше актуалізується поняття «толерантність», яке зазвичай характеризує професійну діяльність з позиції гуманістичної педагогіки. Засвоєння основ культури поведінки, слід розглядати як засвоєння не тільки професійних знань, умінь та навичок, але й адекватних соціальних відносин та спілкування з колегами, батьками та дітьми [3; 7]. Актуалізація психології, педагогіки, спеціальної педагогіки, основ педмастерності, основ інклюзивної освіти тощо має дозволити фахівцям галузі спеціальної та інклюзивної освіти ширше оволодіти соціально-психологічними знаннями; формувати засоби взаємодії з учнями з ООП; мінімізувати перешкоди, що заважають співпраці в інклюзивному середовищі.

Активна роль у плідній співпраці з колегами та батьками дітей з ООП – ефективний метод розвитку інклюзивної культури у студентів та працюючих фахівців галузі спеціальної та інклюзивної освіти. В його основі лежить усвідомлення проблеми через дію в ході психолого-педагогічних заходів (семінарів, тренінгів, бесід та анкетувань), формування позиції переживання почуттів і потреб дітей шляхом входження в їх ситуацію. Це необхідна умова для підтримки саморегуляції фахівців в інклюзивному навчанні. Такі форми постійного контакту та взаємопідтримки дозволяють відновити власні ресурси задля вирішення професійних питань. Відбувається забезпечення мети розвитку стресостійкості та профілактики емоційному вигоранню [5; 8]. Для фахівців сфери інклюзивної освіти особливо важливою видається здатність зберігати емоційну стійкість. Створення постійних груп взаємопідтримки у формі фасилітації, які працюють в умовах інклюзії є тією психолого-педагогічною умовою, яка не тільки збереже та підтримає психологічне здоров'я, але надасть ресурси для подальшої діяльності. Для розвитку толерантності у фахівців галузі спеціальної та інклюзивної освіти доцільно використовувати метод психодрами [2; 7].

Отже, ефективними методами розвитку психологічної готовності та інклюзивної культури фахівців галузі спеціальної та інклюзивної освіти до діяльності з дітьми з ООП є: психологічний тренінг; семінари-практикуми; ділові ігри; навчальні семінари; психодрама; консультації з надання допомоги в діяльності з дітьми з ООП; рефлексивна самодіагностика тощо [2].

Тож, принагідним до вищевизначеного було провадження протягом 2020-2022 рр. дослідження рівня інклюзивної культури та готовності до роботи з «особливими» дітьми у фахівців галузі спеціальної та інклюзивної освіти. Охоплені дослідженням взяли участь у опитуваннях з питань інклюзивної освіти. Експериментальна частина провадилась завдяки командній роботі фахівців факультету спеціальної та інклюзивної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова за допомогою працівників комунальних закладів (наприклад, «Інклюзивно-ресурсний центр Вишгородської міської ради Київської області»).

Зазначимо, що учасники експерименту були залучені до заходів у рамках проекту «Європейські цінності різноманіття та інклюзії для сталого розвитку (EVDISD)» (тривалість проекту: 30 жовтня 2020 – 29 жовтня 2021рр.).

Наведемо огляд етапів дослідження формування досліджуваної культури фахівців в умовах інклюзивного навчання. За мету з формування та розвитку складових інклюзивної культури зазначеної категорії фахівців покладено апробацію моделі формування професійно важливих якостей і компетенцій, необхідних для успішної реалізації інклюзивних принципів у професійній діяльності, а також оцінка її ефективності.

Дослідно-експериментальна робота провадилася в три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний. Для кожного етапу були сформульовані конкретні завдання [1; 2].

На етапі констатувального експерименту був розроблений діагностичний інструментарій, що дозволяє об'єктивно оцінити ступінь оволодіння вчителями кожним

компонентом інклюзивної готовності. При підборі методик моніторингу враховувалися складові інклюзивної готовності [1; 2]. Були виділені її наступні компоненти: інклюзивна етика, інклюзивна толерантність, інклюзивні теорія та практика. Також, щоб намітити шляхи формування готовності до роботи в умовах інклюзивної освіти, необхідно було виявити її якісні характеристики, тобто рівні, як співвідношення «вищих» і «нижчих» компонентів будь-яких структур. Тож, виділимо наступні рівні сформованості інклюзивної готовності фахівців галузі спеціальної та інклюзивної освіти: граничний, базовий, підвищений. З метою моніторингу зазначених рівнів готовності фахівців, було виокремлено наступні критерії: ціннісно-мотиваційний, духовно-моральний, змістовний, діяльнісний. Перехід з одного рівня на інший міг здійснюватися на підставі зміни якісних і кількісних показників, позначаючи зміну послідовних етапів процесу формування інклюзивної готовності [1; 2]. З урахуванням критеріїв і показників було розроблено комплекс адаптованих методик, застосування якого дозволило провести формувальну частину експерименту [2].

В експерименті взяли участь майбутні та діючі фахівці галузі спеціальної та інклюзивної освіти. Завдяки командній роботі, надалі маємо можливість навести отримані дані з анкетування студентів, а також фахівців інклюзивної освіти, які працюють перший рік. На етапі констатувального експерименту було проведено моніторинг рівня сформованості у майбутніх фахівців психолого-педагогічного спрямування ключових компонентів готовності до роботи в інклюзивному освітньому середовищі. З отриманих даних визначено, що значна частина фахівців галузі спеціальної та інклюзивної освіти (38 %) та ще більше студентів (42 %) не достатньо розуміються на напрямках та перспективах інклюзивного навчання, оскільки досить багато відповідей, в яких спостерігаємо недостатню обізнаність у ключових питаннях проблеми [1; 2]. Результати спостереження і бесід

підтверджують наступне: фахівці недостатньо орієнтуються в інклюзивних цінностях, відзначаючи в цілому задоволеність від вибору сфери професійної діяльності, мають страхи та невпевненість щодо вирішення питань роботи з дітьми з ООП. Таким чином, на момент проведення констатуючого етапу експерименту готовність до роботи в умовах інклюзивної освіти сформована недостатньо. Отже, формування особистістості конкурентоспроможного фахівця з належним рівнем інклюзивної культури набуває першочергового значення.

Формувальний експеримент проводився протягом 2021-2022 рр. на базі НПУ імені М. П. Драгоманова. Розглянемо результати повторної діагностики рівня інклюзивної готовності респондентів.

Такий компонент, як інклюзивна етика піддався діагностуванню за двома методиками: методика вивчення ставлення фахівців галузі спеціальної та інклюзивної освіти до цінностей інклюзивної освіти (адаптована методика В. Хитрюк) і «Самооцінка професійно педагогічної мотивації» (Н. Фетіскін). Було встановлено, що найбільш суттєвим виявилось зростання показника готовності в галузі ціннісно-мотиваційного та духовно-морального компонентів становлення особистості фахівця (з 0,6 до 1,8) [1; 2; 5]. Це уможливило висновок про те, що за період проведення емпіричної частини дослідження майбутні фахівці досягли вже більш високого, базового рівня. При тестуванні за діагностичною методикою В. Хитрюк отримані наступні результати: початковим рівнем інклюзивної готовності володіють 30 % проти 55 % до спеціальної роботи, та базовий – 70 %, відповідно проти 37 %.

Якщо аналізувати ефективність експериментального навчання у відсотках, то з точки зору критерію толерантності, який також визначався за двома методиками («Психологічна компетентність учителя» Т. Графської і опитувальник А. Мехрабієна і Н. Епштейна на здатність до емпатії), початковий рівень психологічної компетентності продемонстрували 50 % респондентів, та базовий – 50 %, після навчання – 32 %

та 48 %, відповідно. Високий рівень емпатії продемонстрували лише 20 % опитаних. Таким чином, можна зробити висновок про те, що такий компонент як інклюзивна етика у більшості фахівців все ж розвинений недостатньо [1; 2; 9].

Для дослідження ступеня оволодіння інклюзивної теорією застосовувався адаптований тест з основ інклюзивної освіти. 40 % майбутніх фахівців виконали його на середньому рівні (до формування – лише 20 %), 25 % проти 40 %. Підвищився рівень теоретичної підготовки фахівців галузі спеціальної та інклюзивної освіти з питань інтеграції. Покращилось розуміння типів порушень розвитку. Також відзначається підвищення рівня сформованості психолого-педагогічної рефлексії, що в майбутньому допоможе в безперервному процесі самоосвіти і підвищенні професійної компетентності.

Висновки і перспективи для подальшого дослідження. Традиційної загальнопедагогічної підготовки майбутніх спеціалістів для ефективної діяльності з дітьми, які мають різні порушення в розвитку на сучасному етапі вже недостатньо. Повага до «відмінностей» людини (фізичних, психічних, статевих, вікових тощо) неможлива без сформованості толерантного ставлення до особистості, що є актуальним в період інтеграції України в загальноєвропейський освітній простір і впровадження інклюзивної освіти [3].

ЛІТЕРАТУРА

1. **Кривцова, Г. С.** (2021) Педагогічна культура логопедів в умовах інклюзивного навчання Київ. Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 79 с.
2. **Супрун, Д. М.** (2021) Теорія та практика впровадження діагностичних технологій в галузі спеціальної освіти (містить комплекс діагностичних методик) : Навч.-метод. пос. для студентів, слухачів магістратури та практикуючих психологів. Київ. Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 317 с.
3. **Супрун, Д. М.** (2021) Psychology of Management (Психологія Управління) : навч.-метод. Пос. Для студентів, слухачів магістратури та практикуючих психологів. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 384 с.
4. **Супрун, М. О.** (2005). Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (друга половина XIX-перша половина XX ст.): монографія. Київ: Вид. КЮІ МВСУ Паливода А.В. 350 с.

Орієнтація на індивідуальну траєкторію розвитку особистості фахівця призводить до зміни співвідношення між нормативними вимогами, які визначені в держстандартах освіти, та конкретними результатами – вимогами до самовизначення, самоосвіти, самостійності та самоврядування в навчально-професійній діяльності [12]. Тож, наразі маємо змогу провадження та примноження досвіду, що має здійснюватися за умови раціонального поєднання з новаторським доробком українських вчених-організаторів вищої школи в царині сучасної освіти в умовах соціальної згуртованості.

Таким чином, психолого-педагогічними умовами формування психологічної та професійної готовності, а, отже, й інклюзивної культури фахівців галузі спеціальної та інклюзивної освіти є: психолого-рефлексивна спрямованість навчання; професійна мотивація, наявність позитивних духовно-моральних якостей та емоційних стимулів, занурення в активну інноваційну діяльність тощо. Саме висвітлена багатовекторна модель у системі підготовки фахівців галузі спеціальної та інклюзивної освіти, у тому числі, й післядипломної освіти, дозволяє формувати інклюзивну культуру та розкривати творчий потенціал засобом впливу на всебічний розвиток загальних, професійних та психолого-педагогічних характеристик та здібностей.

REFERENCES

1. **Krivtsova, H.** (2021) Pedagogical culture of speech therapists in the conditions of inclusive education: Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian]
2. **Suprun, D.** (2021) Theory and practice of implementation of diagnostic technologies in the field of special education (includes complex of diagnostic techniques): Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian]
3. **Suprun, D.** (2021) Psychology of Management.: Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian]
4. **Suprun, M.** (2005). Correctional teaching of pupils in the special education institutions: preconditions, formation and development (second half of the XIX – first half of the of XX century). Kyiv: View. KYUI MVSU Palivoda A. B. [in Ukrainian]
5. **Khytriyuk, V.** (2014) Didactic model for the formation of inclusive readiness of future teachers. Scientific review: humanitarian research. No 6, pp. 14–19. [in Russian]

5. **Хитрюк, В.В.** (2014) Дидактична модель формування інклюзивної готовності майбутніх педагогів. Науковий огляд: гуманітарні дослідження. № 6. С. 14–19.

6. **Fedorenko, M., Suprun, D.** (2019). Psychological Linguodidactics of Speech Development Activity of Senior School Age Children with Autistic Abnormalities WEB OF SCIENCE Published: Apr. 2019 in PSYCHOLINGUISTICS.

7. **Griban, G., Okhrimenko, I., Suprun, D.,** (2021) Formation of Psychophysical Readiness of Cadets for Future Professional Activity The Open Sports Sciences Journal, 2021, 14: 1–8 Electronic publication date: 22/03/2021] [Collection year: 2021] SCOPUS Core Collection URL: <https://opensportssciencejournal.com/VOLUME/14/PAGE/1/FULLTEXT>

8. **Hryhorenko, T., Rudenko, L., Suprun, D.,** (2021). Motivational component of psychologists' (special, clinical) professional competence International Journal of Pedagogy Innovation and New Technologies journal homepage:, Vol. 8, No. 2, 2021 URL: <http://www.ijpint.com>

9. **Mehrabian, A.** (1981). Silent Messages: Implicit Communication of Emotions and Attitudes (2nd ed.). Belmont, CA: Wadsworth.

10. **Suprun, D.** (2020). Formation of the Primary School Teachers' Information Competency in Postgraduate Education WEB OF SCIENCE Published: Sep. 2020 in Postmodern Openings.

11. **Sheremet, M., Suprun, D.,** (2021) Professional formation of personality in conditions of social cohesion in education Київ : Альянт. С. 26–29.

12. **Sheremet, M., Suprun, M., Suprun, D.** (2020) Future Psychologists' Readiness to Work in Conditions of Social Cohesion in Education WEB OF SCIENCE Published: Sep. 2020 in International Journal of Applied Exercise Physiology.

13. **Zhuravlova L., Sheremet M., Dmytriieva I., Suprun D.** (2020). State of formation of motivation as one of the structural-functional components of speech development of primary schoolchildren with dysgraphia. International Journal of Psychosocial Rehabilitation. Vol. 24, Issue 08, p. 8985–8999. URL: <https://doi.org/10.37200/IJPR/V24I8/PR280893>

14. **Zhuravlova, L., Sheremet, M., Suprun, D., Fedorenko, S., & Dubiaha, S.** (2021). Results of the Examination of Primary School Students By Means of Speech Therapy Screening. BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience, 12(1), 326–342 URL: <https://doi.org/10.18662/brain/12.1/185>